

Χρήστος Λυριντζής

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

«Η γλώσσα δεν είναι ένα απλό εργαλείο επικοινωνίας, αλλά ένα αποτύπωμα του μυαλού και της κοσμοθεωρίας αυτών που την ομιλούν.»
Wilhelm von Humboldt

Η πολιτική ανάλυση, σε συγκριτικό ή όχι επίπεδο, προϋποθέτει και ταυτόχρονα βασίζεται σε κάποιο στοχασμό ή κάποια γενικότερη θεώρηση για την πολιτική, την κοινωνία και την επιστήμη. Η έρευνα για το πολιτικό φαινόμενο απαιτεί την επεξεργασία και διευκρίνιση βασικών εννοιών όπως η ελευθερία, η δικαιοσύνη, η εξουσία, η πολιτική, η αλήθεια και η επιστήμη, καθώς και μια ανάλυση του τρόπου με τον οποίο συνδέονται αυτές οι έννοιες σ' ένα συγκεκριμένο αναλυτικό-θεωρητικό σχήμα. (Βλ. W. Connolly, 1988, σελ. I-X). Οι έννοιες κινούνται μέσα σε διάφορα θεωρητικά σχήματα και συχνά η αποφαήνιση μίας και μόνο, όπως για παράδειγμα η εξουσία ή η πολιτική, απαιτεί τη διερεύνηση μιας ολόκληρης θεωρίας. Αυτό συμβαίνει διότι οι έννοιες αλλάζουν περιεχόμενο και τρόπο χρήσης ανάλογα με το θεωρητικό σχήμα μέσα στο οποίο κινούνται: έτσι, ένας συγκεκριμένος τρόπος αντιμετώπισης μιας βασικής έννοιας παραπέμπει σε κάποια συγκεκριμένη θεωρητική-μεθοδολογική επιλογή. Κατά συνέπεια, είναι απαραίτητο ο ερευνητής να έχει επεξεργαστεί τον τρόπο με τον οποίο συνδέονται και χρησιμοποιούνται οι βασικές έννοιες και οι αναλυτικές κατηγορίες που εμφανίζονται στη μελέτη του. Η συνάρθρωση των βασικών εννοιών σ' ένα θεωρητικό σχήμα οροθετεί το πλαίσιο μέσα στο οποίο κινείται μια έρευνα και καθορίζει σε σημαντικό βαθμό τα προς απάντηση ερωτήματα. Η σημασία της πολιτικής και κοινωνικής θεωρίας και η αξία της σκέψης των μεγάλων στοχαστών έγκειται στο γεγονός ότι προσφέρουν διαφορε-

* Ο Χρήστος Λυριντζής είναι επίκουρος καθηγητής στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών.

τικά πλαίσια για την προσέγγιση και κατανόηση του πολιτικού φαινομένου.

Μπορεί κανείς να διακρίνει δύο μεγάλα θεωρητικά ρεύματα ή «παραδείγματα» στο χώρο της πολιτικής ανάλυσης, τα οποία έχουν κυριαρχήσει στη μελέτη και έρευνα του πολιτικού φαινομένου. Πρόκειται για τις θεωρητικές κατευθύνσεις που έχουν καταγραφεί στη βιβλιογραφία ως «θετικισμός» και ως «ιστορικισμός». (Βλ. R. Chilcote, 1981, σελ. 62-73). Μια μεγάλη σειρά μελετών και αναλύσεων ανάγεται σε αυτά τα δύο ρεύματα που οροθετούν, το καθένα με τον τρόπο του, το εύρος και τη μεθοδολογία της έρευνας. Είναι σκόπιμο να δοθεί μια συνοπτική και αναγκαστικά ελλιπής παρουσίαση αυτών των δύο κατευθύνσεων. Ο «θετικισμός» συνδέεται με τα ονόματα γνωστών θεωρητικών όπως ο Hume, ο Comte και ο Carnap και βασίζεται στη θέση πως η επιστημονική γνώση, που είναι αποτέλεσμα της εμπειρικής παρατήρησης και καταγραφής της πραγματικότητας, είναι ανεξάρτητη από το χρόνο, τον τόπο, τις κοινωνικές συνθήκες και τις ειδικότερες περιστάσεις στις οποίες γίνεται η παρατήρηση του υπό έρευνα αντικειμένου. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, η γνώση που βασίζεται σε εμπειρικό έλεγχο είναι αντικειμενική και —αντίθετα με τον ιστορικισμό που σύμφωνα με τους θετικιστές χρησιμοποιούσε τα εμπειρικά στοιχεία περισσότερο για να εικονογραφήσει και λιγότερο για να αποδείξει τις θεωρίες του— τίποτε δεν μπορεί να συγκροτήσει επιστημονική γνώση εάν δεν μπορεί να αποδειχθεί μέσα από μια επαγωγική μέθοδο που χρησιμοποιεί εμπειρικά στοιχεία. Από τον βρετανικό εμπειρισμό και τις αναλύσεις του Hume για τον «επαγωγισμό», ο θετικισμός περνάει από τον «κύκλο της Βιέννης» —και την απόλυτη επιμονή του «λογικού εμπειρισμού» στα δεδομένα της εμπειρικής παρατήρησης, ο οποίος υπέθετε μια άμεση σχέση μεταξύ του νοήματος και της επαλήθευσης μιας πρότασης (πρότασεις που δεν μπορούν να επαληθευτούν δεν έχουν νόημα)— και βρίσκει τον κύριο θεωρητικό εκφραστή του στις επιστημολογικές θέσεις του Popper. (Βλ. Β. Κραφτ, 1986). Στο χώρο της πολιτικής ανάλυσης, ο «συμπεριφορισμός» υπήρξε η πιο έντονη έκφραση και εφαρμογή της θετικιστικής λογικής. Η έμφαση στην ποσοτικοποίηση και την εμπειρική έρευνα, που καταλήγει στη μέτρηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς και στην καταγραφή των ανθρώπινων στάσεων και πεποιθήσεων, αντανακλά και εκφράζει την απόλυτη κυριαρχία του θετικισμού στις κοινωνικές επιστήμες κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Η επίδραση αυτή είναι έντονη μέχρι σήμερα και εκφράζεται μέσα από τον κυρίαρχο ρόλο του ερωτηματολογίου και των συνεντεύξεων στην ανάλυση του σύγχρονου πολιτικού φαινομένου. (Βλ. R. Chilcote, 1981, σελ. 59-69).

Από την άλλη πλευρά, ο «ιστορικισμός» θεωρεί ότι ο άνθρωπος επιλέγει και διαμορφώνει τα εμπειρικά στοιχεία ανάλογα με προϋπάρχουσες καταστάσεις και εμπειρίες, και κατά συνέπεια είναι δύσκολο να καθοριστεί εάν η εμπειρικά αποκτημένη γνώση ανταποκρίνεται και συμφωνεί με τον πραγματικό κόσμο. Οι απόψεις και γνώσεις για τον κόσμο μας ποικίλλουν ανάλογα με την ιστορική εποχή, την κοινωνία και την κουλτούρα μέσα στην οποία διαμορφώνονται και ως εκ τούτου δεν υπάρχει μία και μοναδική γνώση. Αντίθετα, η γνώση και η αλήθεια είναι σχετικές

και η σχετικότητα προκύπτει από τα διαφορετικά στοιχεία που συγκροτούν κάθε ιστορική εποχή. Ο Χέγκελ και ο Μαρξ, γράφοντας τις μελέτες τους μέσα από το παραπάνω σκεπτικό, προσπάθησαν να δείξουν πως η διαδοχή διαφόρων ιστορικών εποχών μπορεί να οδηγήσει σε μια τελική φάση που θα αντιπροσωπεύει και θα συνθέτει την ιστορική διαδικασία ως σύνολο. Η κάθε ιστορική φάση χαρακτηρίζεται από τις δικές της θέσεις για τη γνώση και την αλήθεια, και η μετάβαση από τη μια φάση στην άλλη γίνεται σύμφωνα με συγκεκριμένους ιστορικούς νόμους. Η διατύπωση γενικών εξελικτικών νόμων και η κατανόηση του παρελθόντος μέσα από αυτούς, καθώς και η ιστορικότητα της επιστημονικής σκέψης, αποτελούν κύρια χαρακτηριστικά του ιστορικισμού. Έτσι, αποσκοπεί στην ολιστική και διαχρονική εξέταση των κοινωνικών φαινομένων και στην ανίχνευση των γενικών τάσεων που χαρακτηρίζουν κάθε εποχή. (Βλ. Π. Γέμτος, 1987, σελ. 212-218. Πρβλ. Δ. Δημητράκος, 1988, σελ. 199-216). Πρέπει να σημειωθεί πως, μολονότι ο ιστορικισμός τοποθετεί τη γνώση σε ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο, η ιστορικότητα αυτή δεν αποκλείει τη δυνατότητα διατύπωσης προτάσεων ή συμπερασμάτων που να έχουν «αντικειμενική» ισχύ μέσα σε δεδομένα πλαίσια. Παρ' όλη την κριτική που έχει διατυπωθεί στον ιστορικισμό από τους θετικιστές, και ιδιαίτερα από τον Porpge, η προσφορά του στις κοινωνικές επιστήμες υπήρξε σημαντική, στο βαθμό που έστρεψε την έρευνα προς τη συνολική δράση των παραγόντων που επιδρούν σ' ένα φαινόμενο σε συγκεκριμένη εποχή, και στους νόμους ή τις τάσεις που διέπουν την εξέλιξή του.

Το άρθρο αυτό δεν έχει στόχο την παρουσίαση και κριτική του θετικισμού και του ιστορικισμού. Σκοπός του είναι, με δεδομένη την κυριαρχία αυτών των δύο τάσεων —και ιδιαίτερα του θετικισμού— στη σύγχρονη πολιτική ανάλυση να παρουσιάσει μια διαφορετική προβληματική, η οποία μπορεί να έχει σημαντικές επιπτώσεις στη μεθοδολογία της έρευνας του πολιτικού φαινομένου. Πρόκειται για μια κατεύθυνση που ανάγεται στα έργα θεωρητικών όπως ο Schleiermacher, ο Dilthey, ο Heidegger, ο Gadamer, ο Habermas, ο Apel, ο Ricoeur και ο Taylor, και μπορεί επίσης να συνδεθεί με την προσφορά των Foucault και Conolly. Αυτό που έχει καταγραφεί στη βιβλιογραφία ως «ερμηνευτική» μπορεί να προσφέρει μια νέα οπτική στη μελέτη του πολιτικού φαινομένου, η οποία θέτει σε αμφισβήτηση μεγάλο μέρος των παραδοχών και των ερευνητικών πρακτικών του θετικισμού (αλλά και του ιστορικισμού). Βέβαια, η παρουσίαση που επιχειρείται εδώ είναι αναγκαστικά ελλιπής και αποσπασματική. Στόχος, όμως, δεν είναι η συστηματική ανάπτυξη ενός νέου «παραδείγματος» αλλά η προβολή μιας προβληματικής που ελάχιστα έχει παρουσιαστεί στην Ελλάδα, και ιδιαίτερα στο χώρο των κοινωνικών επιστημών, όπου επικρατεί εμφανώς η θετικιστική λογική. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, τελικός σκοπός είναι η απαρχή ενός διαλόγου που θα μπορούσε να υποψιάσει τους ερευνητές για τα

ενδεχόμενα προβλήματα, και ίσως ελαττώματα, των ερευνητικών τους μεθόδων.

Πρέπει να γίνει σαφές από την αρχή ότι η «ερμηνευτική» είναι μια γνωστή και παλιά προσέγγιση στο χώρο των κοινωνικών επιστημών. Για τους θεωρητικούς του 19ου αιώνα που τη θεμελίωσαν, κεντρικό πρόβλημα ήταν η διερεύνηση της έννοιας της «κατανόησης» ως ερμηνείας και η σχέση της με τη διαδικασία «εξήγησης» και «ερμηνείας» των φαινομένων. Σύμφωνα με τον Schleiermacher, «μια ομιλία δεν μπορεί να κατανοηθεί σαν μια φάση στην ανάπτυξη ενός προσώπου παρά μόνο εάν κατανοηθεί σε σχέση με τη γλώσσα. Ούτε μπορεί μια ομιλία να κατανοηθεί ως μια τροποποίηση της γλώσσας παρά μόνον εάν κατανοηθεί και ως μια φάση της ανάπτυξης του προσώπου». (Κ. Mueller-Vollmer, 1986, σελ. 1-12 και 72-97). Πρώτος ο Schleiermacher δίνει σημασία στη γλώσσα ως «γλωσσική σημειοδότηση» που οροθετεί την κατανόηση του κόσμου και θεωρεί την ερμηνευτική ως την «τέχνη της κατανόησης». Έτσι, θεωρεί την ερμηνεία ως μια διαδικασία χωρίς τέλος διότι τη στιγμή της ομιλίας προσπαθούμε να συλλάβουμε και να κατανοήσουμε μια άπειρη διαδικασία παρελθόντος και μέλλοντος. Στο άρθρο όμως αυτό, όπως έχει ήδη ειπωθεί, δεν επιχειρείται μια παρουσίαση της εξέλιξης της ερμηνευτικής προσέγγισης από τον Schleiermacher και τον Dilthey στον Gadamer και τον Habermas, αλλά η διερεύνηση της επιρροής της και της προσφοράς της στην πολιτική ανάλυση. Γι' αυτό και δεν είναι δυνατή εδώ η συζήτηση των προβλημάτων που θέτει η προσέγγιση καθώς και η κριτική που της έχει ασκηθεί. Είναι βέβαια ευρύτερα γνωστό το πρόβλημα του «ερμηνευτικού κύκλου», ότι δηλαδή τα μέρη μπορεί να εξηγηθούν μόνο σε σχέση με το όλον, και ότι το όλον μπορεί να κατανοηθεί μόνο σε σχέση με τα μέρη που το αποτελούν. (Βλ. Κ. Mueller-Vollmer, όπ.π., σελ. 16-37. Επίσης Π. Γέμτος, όπ.π., σελ. 334-346). Ας επανέλθουμε, λοιπόν, στις σύγχρονες αναλύσεις για την ερμηνευτική, οι οποίες έχουν και άμεσο ενδιαφέρον για την πολιτική ανάλυση.

Η «ερμηνευτική» προσέγγιση αποδίδει κεντρική σημασία στο ρόλο και τη σπουδαιότητα της γλώσσας για την ανάλυση και κατανόηση των κοινωνικών, πολιτικών και πολιτιστικών φαινομένων. Η γλώσσα είναι αναπόσπαστο τμήμα της πραγματικότητας· οι διάφορες κοινωνικές πρακτικές συγκροτούνται και μέσα από τη γλώσσα, η οποία με τη σειρά της αποκτά το ιδιαίτερο νόημά της μέσα από τη χρήση της σε αυτές τις πρακτικές. (Βλ. Μ. Gibbons, 1987, σελ. 1-3). Μ' άλλα λόγια, η πολιτική, καθώς και οι άλλες κοινωνικές πρακτικές, δεν μπορεί να προσεγγιστεί έξω από τη γλώσσα που την εκφράζει και την περιγράφει. Οι λέξεις συνδέονται με συγκεκριμένες πολιτικές πρακτικές κατά τρόπο που συμβάλλει στη συγκρότηση της πολιτικής πραγματικότητας και της προσδίδει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της. Η γλώσσα αποτελεί ένα συμβολικό επίπεδο, το οποίο έχει τη δική του σημαντική συμβολή στη συγκρότηση του κοινωνικού. Αυτό σημαίνει ότι ούτε το υποκείμενο εξαντλείται στις κοινωνικές σχέσεις ούτε οι τελευταίες εξηγούνται ή κατανοούνται με βάση το υποκείμενο. Ο άνθρωπος είναι ον διαμεσολαβημένο: το συμβολικό μεσολαβεί μεταξύ υποκειμένου και κοινωνίας, μεταξύ ανθρώπου και φύσης. (Βλ. J. Thompson, 1981, σελ. 44-60. Πρβλ. Θ. Λίποβατς, 1988, σελ. 32-36).

Στο πλαίσιο μιας «ερμηνευτικής» προβληματικής ο στόχος δεν είναι η αποκάλυψη του κρυμμένου ή του λανθάνοντος νοήματος μιας πρότασης, ενός λόγου ή ενός κειμένου. Επίσης, δεν είναι η αποκάλυψη του «αληθινού» νοήματος που έχουν οι δηλώσεις των πολιτικών φορέων, ούτε η ανακάλυψη της πραγματικής τους συνειδησης. Παρ' ότι στη βιβλιογραφία έχει καταγραφεί η «ερμηνευτική της αποκάλυψης» του νοήματος καθώς και η «ερμηνευτική της αμφισβήτησης», εδώ μας ενδιαφέρει μια άλλη διάσταση που συνδέεται με τη «στατιστική» και «εκφραστική» λειτουργία της γλώσσας. (Βλ. M. Gibbons, όπ.π., σελ. 3-11). Πρόκειται για μια προσέγγιση που απορρίπτει τη θετικιστική-αναφορική άποψη για τη γλώσσα σύμφωνα με την οποία η γλώσσα περιγράφει, ή αναπαριστά με σημεία, μια δεδομένη εξωτερική πραγματικότητα διανοητικής έμφρασης στο «πράγμα» που περιγράφεται. Αντίθετα, η «στατιστική» διάσταση της γλώσσας βρίσκεται στη σημασία που έχει η σχέση μεταξύ γλώσσας και δράσης, σκέψης και πρακτικής. Σύμφωνα μ' αυτή την προσέγγιση, η γλώσσα θεωρείται ως «τρόπος δράσης με τον οποίο εκφράζουμε και συνειδητοποιούμε την ύπαρξή μας στον κόσμο» ή ως μια πρακτική «στοχαστικής αυτογνωσίας» (C. Taylor 1985, σελ. 215-247). Η έκφραση υποκειμενικών θέσεων και πεποιθήσεων για την πολιτική, για παράδειγμα, αποτελεί μια αναπαράσταση της πραγματικότητας, όπως βέβαια την έχει βιώσει το συγκεκριμένο υποκείμενο. Η αναπαράσταση αυτή καθίσταται δυνατή με τη διαμεσολάβηση της γλώσσας, η οποία αποτελεί ένα ήδη διαμορφωμένο μέσο στη διάθεση του κάθε χρήστη. Το γεγονός αυτό σημαίνει ότι η γλώσσα έχει ήδη ενσωματώσει τις απόψεις, ιδέες και πεποιθήσεις για την πολιτική, και ότι η διατύπωση μιας άποψης για την πολιτική εμπεριέχει μια σειρά από ιδέες και αξίες όπως έχουν αρθρωθεί στο λόγο.

Σκοπός μια ερμηνευτικής προσέγγισης είναι η ανάλυση του τρόπου με τον οποίο οι ιδέες, απόψεις και πεποιθήσεις των ανθρώπων εγγράφονται και εκφράζονται στη γλώσσα, και κυρίως πώς το επίπεδο των υποκειμενικών απόψεων και εκφράσεων σχετίζεται με την ύπαρξη ενός διυποκειμενικού νοήματος το οποίο δίνει στα άτομα μια κοινή γλώσσα για τη συζήτηση της κοινωνικής πραγματικότητας και το οποίο με τη σειρά του οροθετεί τις κοινωνικές πρακτικές. Οι έννοιες «υποκειμενικές» και «διυποκειμενικές στάσεις και νοήματα» είναι σημαντικές και θα επανέλθουμε σ' αυτές. Στο σημείο αυτό πρέπει να γίνουν μερικές επιπλέον διευκρινιστικές παρατηρήσεις σχετικά με την ερμηνευτική προσέγγιση και το ρόλο της γλώσσας. Πρώτον, πρέπει να σημειωθεί ότι η γλώσσα δεν είναι κάτι που βρίσκεται ολοκληρωτικά στη διάθεση του ανθρώπου. Η γλώσσα προϋπάρχει του ανθρώπου και ειδικά είναι κάτι που υπάρχει πέρα από την εκάστοτε χρήση του, είναι ένα στοιχείο επί του οποίου δεν μπορούμε ποτέ να κυριαρχήσουμε πλήρως αλλά και το οποίο δεν μπορεί ποτέ να θεωρηθεί ότι κυριαρχεί πλήρως επί του ανθρώπου, στο βαθμό που συνεχώς το αλλάζει. Δεύτερον, η γλώσσα δεν είναι απλώς ένα ατομικό εργαλείο έκφρασης αλλά ένα μέσο στη διάθεση και χρήση μιας κοινότητας, γι' αυτό και επιτρέπει την έκφραση και στη συνέχεια τη συγκρότηση τόσο υποκειμενικών όσο και διυποκειμενικών νοημάτων, στάσεων και αξιών. Αυτό το γεγονός καθιστά τη

γλώσσα προνομιακό χώρο όπου αποκρυσταλλώνεται η σχέση και αλληλεπίδραση μεταξύ του «υποκειμενικού», του «συλλογικού ή κοινωνικού» και του «Άλλου, του Τρίτου, του Διαφορετικού». Η διάδραση μεταξύ του Εγώ και του Άλλου, μεταξύ του Εγώ και του κοινωνικού γίνεται μέσα σ' ένα πλαίσιο διυποκειμενικών νοημάτων τα οποία οροθετούν τη συγκρότηση των συνειδητών αυτοπροσδιορισμών των ατόμων. Η ερμηνευτική δεν ασχολείται μόνο με τη διερεύνηση αυτής της διαδικασίας, αλλά επιπλέον αποβλέπει στην ανάλυση του τρόπου με τον οποίο το γενικό πλαίσιο των «διυποκειμενικών νοημάτων» παίρνει τη συγκεκριμένη μορφή του υπό την επιρροή των υποκειμενικών αυτοπροσδιορισμών στο επιφανειακό-γλωσσικό επίπεδο. (Βλ. M. Gibbons, όπ.π., σελ. 12-13). Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι αυτή η προσέγγιση δεν παραβλέπει τη σημασία των δομικών παραγόντων και του θεσμικού πλαισίου μέσα στο οποίο διαμορφώνονται τόσο οι «υποκειμενικές στάσεις» όσο και τα διυποκειμενικά νοήματα. Οι αυτοχαρακτηρισμοί των φορέων συνδέονται με το θεσμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργούν, και συχνά παρατηρούνται συγκρούσεις μεταξύ των αυτοπροσδιορισμών των φορέων και των συγκεκριμένων πρακτικών που υιοθετούν. Η διαφορά μεταξύ «φαινομένου» και «πραγματικότητας» και η ερμηνεία της αποτελεί έναν βασικό στόχο της προσέγγισης που εξετάζουμε, ιδιαίτερα στην περίπτωση που νέες στάσεις και απόψεις συγκρούονται με υπάρχοντες αυτοπροσδιορισμούς και αντιμετωπίζουν σοβαρές αντιδράσεις. Το ζήτημα είναι εξαιρετικής σημασίας διότι συνδέεται με το θέμα της επιρροής που μπορεί να έχει ο λόγος του υποκειμένου στη γύρω του πραγματικότητα και με το πρόβλημα της σχέσης φαινομένου και πραγματικότητας. (Βλ. W. Connolly, 1982, σελ. 202-205). Με βάση τις παραπάνω γενικές παρατηρήσεις μπορούμε να συνοψίσουμε λέγοντας ότι μια ερμηνευτική προσέγγιση έχει στόχο την ανάλυση και κατανόηση του τρόπου με τον οποίο αποκρυσταλλώνονται προθέσεις και επιδιώξεις στο Λόγο με τον οποίο αυτοπροσδιορίζεται το υποκείμενο, και επιπλέον —και αυτό είναι το σημαντικότερο— να αναλύσει και να κατανοήσει τη σχέση του Λόγου και την αλληλεπίδρασή του μ' ένα προϋπάρχον πλαίσιο «διυποκειμενικών νοημάτων». Το σημείο αυτό όμως πρέπει να αναλυθεί περισσότερο.

Για να γίνει κατανοητή η έννοια του διυποκειμενικού πλαισίου είναι σκόπιμο να αναφερθούμε στη θετικιστική μεθοδολογία στην πολιτική ανάλυση και στην έμφασή της στη συλλογή και μέτρηση «αντικειμενικών στοιχείων» μέσα από ερωτηματολόγια και συνεντεύξεις. Υποτίθεται πως η συλλογή των «αντικειμενικών γεγονότων» —με τη μορφή είτε της καταγραφής γεγονότων είτε της καταγραφής των υποκειμενικών στάσεων και πεποιθήσεων των φορέων— προσφέρει μια αντικειμενική και μετρήσιμη εικόνα της πολιτικής, η οποία ξεπερνά τα προβλήματα του «φαύλου ερμηνευτικού κύκλου». Η έκφραση υποκειμενικών στάσεων θεωρείται ως «αντικειμενικό γεγονός» και το άθροισμα των υποκειμενικών αυτοπροσδιορισμών των υποκειμένων θεωρείται ως αντικειμενική καταγραφή της πραγματικότητας. Για παράδειγμα, ένα τυχαίο δείγμα του πληθυσμού ερωτάται για το ενδιαφέρον που έχει για την πολιτική και καλείται να δηλώσει κατά πόσον συμφωνεί ή διαφωνεί

με ορισμένες προτάσεις-θέσεις για την πολιτική. (Βλ. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Επιστημών*, τεύχος 69Α, 1988). Το άμεσο ερώτημα είναι πώς κατασκευάζονται οι ερωτήσεις και πώς γίνονται κατανοητές από τους ερωτώμενους. Και η διατύπωση των ερωτήσεων και οι απαντήσεις σε αυτές προϋποθέτουν ένα προϋπάρχον κοινό επίπεδο νοημάτων το οποίο καθιστά δυνατή τη συμπεριφορική παράδοση το παρουσιάζει σαν «την πραγματικότητα». Τέλος, οι υποκειμενικοί αυτοπροσδιορισμοί, για την πολιτική για παράδειγμα, που καταγράφονται από την εμπειρική έρευνα δεν είναι τίποτε άλλο από την εφαρμογή μιας γλώσσας για την κοινωνική ζωή, μιας γλώσσας που επιτρέπει το χαρακτηρισμό ορισμένων πράξεων ως «πολιτικών», ως «θετικών» ή «αρνητικών» κλπ. Η πραγματικότητα όμως αυτή αποτελείται από πρακτικές, όπως για παράδειγμα οι εκλογές, οι απεργίες, οι διαπραγματεύσεις, οι πορείες και οι ομιλίες, που δεν υφίστανται ανεξάρτητα και έξω από τις λέξεις που τις περιγράφουν. Οι πολιτικές πρακτικές, όπως ασκούνται σε κάθε κοινωνία μέσα σε θεσμούς και διαδικασίες, επιτρέπουν και ταυτόχρονα δημιουργούν χαρακτηρισμούς και λέξεις άμεσα συνδεδεμένες με αυτές. Οι κοινωνικές πρακτικές υπάρχουν μόνο σε σχέση με τη γλώσσα που τις περιγράφει και όχι όπως οι πλανήτες, που θα υπήρχαν ούτως ή άλλως, ανεξάρτητα από την προσπάθεια των ανθρώπων να φτιάξουν μια θεωρία γι' αυτούς. (Βλ. C. Taylor, 1985, σελ. 28-33).

Μ' άλλα λόγια, το γεγονός ότι μια πρακτική χαρακτηρίζεται ως «πολιτική» έχει να κάνει και με τη γλώσσα που χρησιμοποιείται και τις λέξεις που θεωρούνται κατάλληλες για τη συζήτηση και έκφρασή της. Υπάρχει, δηλαδή, μια ερμηνεία της συγκεκριμένης πρακτικής. Κατά συνέπεια, σε κάθε κοινωνική πρακτική και στην έκφρασή της στο λόγο υπάρχει μια θεώρηση που κάνει το άτομο για τον εαυτό του και τη σχέση του με την κοινωνία και τους άλλους. Οι φορείς έχουν και εκφράζουν μια σειρά από στάσεις, πεποιθήσεις και απόψεις, που με τη σειρά τους συντελούν στη συγκρότηση του γύρω τους κόσμου. Αυτές τις φέρνουν και τις έχουν μαζί τους κάθε φορά που ασκούν πολιτική δράση. Αυτό όμως που δεν έχουν μαζί τους, αλλά το οποίο καθιστά δυνατή την έκφραση των απόψεών τους, είναι το γενικό προϋπάρχον πλαίσιο των διποκειμενικών νοημάτων όπως αυτά εγγράφονται στη γλώσσα και τα οποία οροθετούν το σύμπαν μέσα στο οποίο κινούνται τα άτομα. Δηλαδή, η έκφραση μιας υποκειμενικής άποψης για την πολιτική είναι δυνατή διότι προϋπάρχει ένα πλαίσιο διποκειμενικών νοημάτων τα οποία συγκροτούν μια κοινή γλώσσα, μέσα από την οποία κινούνται και εκφράζονται τόσο οι σχεδιαστές του ερωτηματολογίου όσο και οι συνεντευκτές και οι ερωτώμενοι. Τα διποκειμενικά νοήματα συγκροτούνται μέσα από τις κοινωνικές πρακτικές και την υλοποίησή τους μέσα σε θεσμούς και διαδικασίες. Η «πολιτική», για παράδειγμα, νοείται μόνο σε σχέση με συγκεκριμένες πρακτικές που επιτρέπουν το χαρακτηρισμό της Α ή Β πράξης ως «πολιτικής». Οι άνθρωποι μπορεί να

συμφωνούν ή να διαφωνούν ως προς το τι είναι πολιτική, αν είναι καλή ή κακή, αλλά αυτό διαφέρει από το διυποκειμενικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εκφράζονται οι υποκειμενικές γνώμες, δεδομένου ότι αυτό δεν αποτελεί ιδιοκτησία ενός μεμονωμένου ατόμου αλλά είναι αποτέλεσμα του συλλογικού, της κοινότητας και των πρακτικών που εφαρμόζει. (Βλ. C. Taylor, *όπ.π.*, σελ. 38-39).

Εάν επανέλθουμε τώρα στη θετικιστική συμπεριφορική μεθοδολογία, γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι δεν λαμβάνει καθόλου υπόψη της το διυποκειμενικό πλαίσιο των νοημάτων εντός του οποίου διεξάγεται η έρευνα. Αποκλείει, για παράδειγμα, τη μελέτη του πολιτισμικού συστήματος, το οποίο έχει ήδη κατασκευάσει (λεκτικές) κατηγορίες με τις οποίες προσλαμβάνεται και στη συνέχεια εκφέρεται γνώμη για την πολιτική πραγματικότητα. Αγνοεί, δηλαδή, όλη τη διάδραση μεταξύ του Εγώ, του Άλλου και της κοινωνίας και την καταγραφή αυτών των σχέσεων στο συμβολικό επίπεδο της γλώσσας, η οποία καθιστά δυνατή την όποια συζήτηση για την πολιτική ή για οποιοδήποτε άλλο θέμα. Οι λέξεις είναι απαραίτητες για τα «πράγματα» και, όπως το έθεσε ο Heidegger, «όπου δεν υπάρχει λέξη ή κάθε φορά που χάνεται η λέξη, χάνεται ή παύει να υπάρχει και το πράγμα». (Βλ. W. Connolly, 1987, σελ. 143).

Η ως τώρα συνοπτική παρουσίαση της «ερμηνευτικής θεώρησης» επιτρέπει τον ισχυρισμό πως η εισαγωγή μιας «ερμηνευτικής προβληματικής» στην πολιτική ανάλυση έχει πολλά να προσφέρει στην έρευνα του πολιτικού φαινομένου. Η κύρια προσφορά συνίσταται στην αμφισβήτηση της παραδοσιακής θετικιστικής-συμπεριφορικής μεθοδολογίας και στον εμπλουτισμό της έρευνας με νέες διαστάσεις και οπτικές. Η ευρύτητα αποδεκτή μέθοδος των ερωτηματολογίων και συνεντεύξεων αποκρύπτει ένα σημαντικό τμήμα της πραγματικότητας, και αυτό που παρουσιάζει σαν πραγματικότητα ενδέχεται να μην είναι τίποτε άλλο παρά μια ερμηνεία της πραγματικότητας. Συγκεκριμένα, η παραδοσιακή μεθοδολογία δεν εξετάζει ούτε τη διαφορά μεταξύ των καταγραφόμενων υποκειμενικών στάσεων και της πολιτικής πρακτικής των φορέων ούτε την αλληλεπίδραση και σχέση μεταξύ των υποκειμενικών αυτοπροσδιορισμών των φορέων και του διυποκειμενικού - γλωσσικού πλαισίου αναφοράς, στο οποίο κινούνται και το οποίο επιτρέπει και ταυτόχρονα οροθετεί την καταγραφόμενη στάση των ατόμων. Επιπλέον, στο βαθμό που η γλώσσα είναι μια έκφραση του τρόπου με τον οποίο οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται και βιώνουν την πραγματικότητα, είναι πολύ πιθανό ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνεται την ίδια ερώτηση ο κάθε ερωτώμενος να ποικίλλει ανάλογα με τις εμπειρίες του και με τον τρόπο ένταξής του στο διυποκειμενικό πλαίσιο νοημάτων. Έτσι, η ίδια η ερώτηση ίσως σημαίνει διαφορετικά πράγματα για κάθε ερωτώμενο, όπως επίσης διαφορετικά πράγματα μπορεί να σημαίνουν επιφανειακά ταυτόσημες απαντήσεις. Κατά συνέπεια, οι απαντήσεις σε μια ερώτηση μπορεί να υποκρύπτουν μια σειρά από παρανοήσεις, που μπορεί να έρθουν στην επιφάνεια μόνο μέσα από μια ανάλυση των διυποκειμενικών νοημάτων στο πλαίσιο των οποίων αρθρώνονται. Για παράδειγμα, η συμφωνία ή ασυμφωνία των ερωτωμένων με την πρόταση «η πολιτική είναι τόσο μερδεμένη που άνθρωποι σαν κι εμάς δεν μπορούν

να την καταλάβουν», ή με την πρόταση «τους πολιτικούς δεν τους πολυενδιαφέρει τι σκέφτονται άνθρωποι σαν κι εμάς» αποτελεί μια καταγραφή υποκειμενικών στάσεων, οι οποίες όμως προϋποθέτουν μια διαδικασία ερμηνείας που καθιστά το νόημα τόσο των ερωτήσεων όσο και των απαντήσεων κάθε άλλο παρά δεδομένο. (Βλ. Π. Καφετζής, «Ευρωπαϊκός Νότος: σε αναζήτηση του πολίτη και της πολιτικής», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 69Α, 1988, σελ. 47-52). Συνεπώς και τα στοιχεία που προκύπτουν δεν μπορεί να θεωρηθούν «αντικειμενικά γεγονότα». Οι παρατηρήσεις αυτές έχουν ιδιαίτερη σημασία στο χώρο της συγκριτικής πολιτικής ανάλυσης, όπου συχνά αναλύονται πολιτικά φαινόμενα άλλων κοινωνιών με βάση κατηγορίες που προέρχονται από διαφορετική κοινωνία και διαφορετικό πολιτικό - πολιτισμικό πλαίσιο. Το αποτέλεσμα είναι η σύγκριση ανόμοιων πραγμάτων.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι μια «ερμηνευτική προβληματική» έχει τα δικά της προβλήματα. Οι αδυναμίες προκύπτουν από τη λειτουργία του γνωστού «ερμηνευτικού κύκλου» και από τη συνδεδεμένη με αυτόν δυσκολία της ερμηνευτικής να εξηγήσει την αντίσταση και αντίδραση των υποκειμένων σε ιδέες και απόψεις που δεν συμφωνούν με τις υποκειμενικές τους στάσεις και πεποιθήσεις, καθώς και την αλλαγή της στάσης τους απέναντι σε σημαντικά ζητήματα. Μ' άλλα λόγια, η ερμηνευτική, στο βαθμό που δίνει έμφαση στον καθοριστικό ρόλο της γλώσσας και των διποκειμενικών νοημάτων, μερικές φορές παραβλέπει τη δυνατότητα διαμόρφωσης ενός λόγου σε αντίθεση ή σε σύγκρουση με το προϋπάρχον πλαίσιο διποκειμενικών νοημάτων, γεγονός που συχνά οδηγεί σε μια συντηρητική θεώρηση των κοινωνικών φαινομένων, όπως θα φανεί παρακάτω. Ένα άλλο πρόβλημα προκύπτει από τη συμμετοχή του ερευνητή στο πολιτισμικό και διποκειμενικό πλαίσιο νοημάτων που οροθετεί το υπό έρευνα φαινόμενο και τις επακόλουθες προκαταλήψεις και προιδεάσεις που εισάγει ο ερευνητής στη μελέτη και ερμηνεία του φαινομένου. Τέλος, μια σημαντική αδυναμία συνδέεται με την κριτική ότι πρόκειται για μια κατεξοχήν συντηρητική μεθοδολογία διότι τονίζει τη συναίνεση μεταξύ των κοινωνικών φορέων, δεδομένου ότι έμμεσα οδηγεί στη συμφιλίωση του υποκειμένου με την υπάρχουσα κοινωνική τάξη πραγμάτων, δείχνοντας τη σύμπτωση και εξάρτηση μεταξύ υποκειμενικών και διποκειμενικών στάσεων και νοημάτων. (Βλ. Μ. Gibbons, *όπ.π.*, σελ. 8). Στα προβλήματα αυτά έχουν δοθεί διάφορες απαντήσεις, οι οποίες ποικίλλουν ανάλογα με το μελετητή. (Βλ. Gibbons, *όπ.π.*, σελ. 11-28). Είναι προφανές ότι οι διαφορετικές αναλύσεις και απαντήσεις στα εν λόγω προβλήματα δεν μπορεί να εξετασθούν στα πλαίσια αυτού του άρθρου.

★ ★ ★

Αυτό που πρέπει να σημειωθεί εδώ είναι ότι η έμφαση στη σημασία και το ρόλο της γλώσσας δεν αποτελεί αποκλειστικότητα της «ερμηνευτικής προσέγγισης». Είναι ευρύτερα γνωστές οι αναλύσεις της σημειολογίας για τη γλώσσα, την παραγωγή νοήματος και την κατανόηση ενός

κειμένου. (Βλ. R. Barthes, 1971 και 1979, και Eco, 1976). Πέρα, όμως, από την προσφορά της σημειολογίας και του στρουκτουραλισμού, σημαντική συζήτηση για το ρόλο της γλώσσας και του Λόγου έγινε και στο χώρο της μαρξιστικής θεωρίας. Οι μελέτες των Althusser, Macherey και Balibar θέτουν το ζήτημα της σχέσης μεταξύ γλώσσας και ιδεολογίας και ο Pecheux αναλύει τη σχέση που έχουν διαφορετικοί Λόγοι αφ' ενός με τις ιδεολογικές πρακτικές και αφ' ετέρου με τη γλώσσα που υποτίθεται ότι είναι κοινό κτήμα όλων των ανθρώπων. Σύμφωνα με τον Pecheux, οι λέξεις αλλάζουν νόημα ανάλογα με το Λόγο στον οποίο κινούνται, και ανταγωνιστικοί Λόγοι αναπτύσσονται στα πλαίσια μιας κοινής γλώσσας. (Βλ. M. Pecheux, 1982). Κοινό σημείο των μαρξιστικών αναλύσεων είναι η διαπίστωση ότι τα ιδεολογικά σημεία αποκτούν ιδιαίτερο κοινωνικό νόημα και χροιά στη γλώσσα, έτσι ώστε τα γλωσσικά σημεία και η άρθρωσή τους στο Λόγο αποτελούν ένα «πεδίο ταξικού αγώνα». (Βλ. V.N. Volosinov, 1986, σελ. 17-24). Με βάση αυτές τις θέσεις, νεότερες μαρξιστικές αναλύσεις αναλύουν την πρακτική της «κοινωνικής παραγωγής νοήματος» κατά την οποία ταξικές σχέσεις και συγκρούσεις καθορίζουν τη δυνατότητα κάθε τάξης να σημειοδοτεί την πραγματικότητα και να αρθρώνει το δικό της Λόγο. Έτσι γίνεται αναφορά σε πολιτικές σημειοδότησης (signification) με τις οποίες κοινωνικές αντιθέσεις και συγκρούσεις μεταφέρονται και εγράφονται στη γλώσσα και στις συμβολικές αναπαραστάσεις της πραγματικότητας. (Βλ. S. Hall, 1988, και T. Bennett, 1982).

Έξω από το χώρο της μαρξιστικής θεωρίας, μερικές μελέτες αποδίδουν ιδιαίτερη σημασία στο ρόλο της γλώσσας και στη συμβολή της στη συγκρότηση διαφορετικών λόγων για την κοινωνική πραγματικότητα. Η Krsteva, για παράδειγμα, συνθέτει τις σημειολογικές αναλύσεις με τη σύγχρονη φιλοσοφία της γλώσσας και την ψυχανάλυση, σε μια προσπάθεια να κατανοηθούν και να ερμηνευτούν διαφορετικά κείμενα και Λόγοι. Η συζήτηση των προσεγγίσεων που καταπιάνονται με τη σημασία και το ρόλο της γλώσσας στη μελέτη των κοινωνικών και πολιτικών φαινομένων θα ήταν ιδιαίτερα ελλειπής χωρίς κάποια αναφορά στην προσφορά του Foucault, ο οποίος, παρ' ότι δεν αποδέχεται την κεντρική σημασία της γλώσσας, παρουσιάζει μια σύνθετη και ταυτόχρονα προκλητική θεώρηση για την εξουσία, την πολιτική, το Λόγο που περιγράφει τον γύρω μας κόσμο και τη συγκρότηση του Υποκειμένου. Ο Foucault επιχειρεί μια ιστορική προσέγγιση στα θέματα της συγκρότησης της γνώσης, του Λόγου και των διαφόρων θεωρητικών πεδίων χωρίς την αναφορά σε κάποιο υπερβατικό Υποκείμενο. (Βλ. D. Couzens Hoy, 1988, σελ. 1-26). Αυτή η προσέγγιση πραγματοποιείται μέσα από τη σύνδεση μιας ιστορικής εποχής με συγκεκριμένες σχέσεις Γνώσης/Εξουσίας μέσα στις οποίες συγκροτείται το Υποκείμενο. (Βλ. M. Foucault, 1986). Η ερμηνευτική προβληματική τονίζει το ρόλο της γλώσσας ως ενός τρόπου ενσωμάτωσης και έκφρασης της αυτογνωσίας των υποκειμένων σ' έναν τρόπο ζωής, και άρα προτείνει ως την καταλληλότερη μέθοδο ανάλυσης του πολιτικού φαινομένου αυτή που περνάει μέσα από τη γλώσσα και τη διαμόρφωση των σχετικών λεξιλογίων. Αντίθετα, ο Foucault ισχυρίζεται ότι δεν υπάρχουν φυσικά συγκροτημένα αντικει-

μενα γνώσης ούτε εμπειρίες που να μην προ-υπάρχουν μέσα στο Λόγο· κατά συνέπεια, η επιστημολογική ή η πολιτική επίκληση μιας πραγματικότητας ή αρχής έξω από το Λόγο δεν έχει βάση. Είναι αδύνατο να βρεθεί κάποιος έξω από το Λόγο για να μπορέσει να συγκρίνει γλωσσικές αναπαραστάσεις με κάτι άλλο πέρα και έξω από αυτές. Ο Λόγος, όμως, για τον Foucault δεν ταυτίζεται με τη γλώσσα και μ' ένα σύστημα προϋπαρχουσών σημειοδοτήσεων. Δεν πρέπει να φανταστούμε, λέει ο Foucault, ότι ο κόσμος μας παρουσιάζει μια ευανάγνωστη σελίδα και εμείς το μόνο που έχουμε να κάνουμε είναι να τη διαβάσουμε. Πρέπει να συλλάβουμε το Λόγο «ως μια βία που ασκούμε στα πράγματα, ή σε κάθε περίπτωση ως μια πρακτική την οποία επιβάλλουμε σε αυτά». (Βλ. M. Foucault, 1984, σελ. 127. Πρβλ. M. Foucault, 1986, σελ. 125-183). Ο Foucault, δηλαδή, ασχολείται με το θέμα της υποταγής των κοινωνικών καταστάσεων στο Λόγο και ταυτόχρονα αναλύει το μετασχηματισμό κοινωνικών φαινομένων, όπως η τρέλα, η φυλακή και το σεξ, στο Λόγο. Κεντρικό στοιχείο στην προσέγγιση του Foucault είναι η σχέση γνώσης και εξουσίας, με την έννοια ότι η γνώση δεν επιτυγχάνεται πριν και ανεξάρτητα από τη χρήση στην οποία θα τεθεί για να οδηγήσει στη δημιουργία εξουσίας, έτσι ώστε είναι πάντα λειτουργικά δεμένη με ανθρώπινα συμφέροντα και σχέσεις εξουσίας. Η γνώση και η εξουσία προϋποθέτουν η μία την άλλη: Δεν υπάρχει σχέση εξουσίας χωρίς τη συνακόλουθη συγκρότηση ενός πεδίου γνώσης, ούτε μπορεί να υπάρξει γνώση που δεν προϋποθέτει και ταυτόχρονα συγκροτεί σχέσεις εξουσίας. (Βλ. Foucault, 1980). Ακριβώς μέσα σ' αυτό το πλαίσιο επιχειρεί ο Foucault να γράψει την ιστορία της «αλήθειας», χωρίς να έχει κάποια δεδομένη αλήθεια για την ιστορία. Επιχειρεί να αναλύσει τις υποκείμενες δομές του ορθολογισμού χωρίς να έχει ο ίδιος αποδεχθεί μια κανονιστική θέση για το τι είναι ορθός λόγος. Γι' αυτό ισχυρίζεται ότι ερευνά την ιστορία των σχέσεων που διατηρεί η σκέψη με την αλήθεια. (Βλ. P. Dews, 1987, σελ. 177-199). Είναι προφανώς αδύνατο να αναλυθεί και να παρουσιαστεί εδώ η σκέψη του Foucault, η οποία ασχολείται με πληθώρα θεμάτων και προβλημάτων. Οι αναλύσεις του, όμως, για τη γνώση, τη γνώση και την πολιτική μπορούν αναμφίβολα να προσφέρουν νέες οπτικές και προσεγγίσεις στην πολιτική ανάλυση. Δεν είναι τυχαίο το ότι υπάρχουν πολλές προσπάθειες συγκερασμού των αναλύσεων του Foucault με μια μαρξιστική θεώρηση για την πολιτική και την εξουσία. (Βλ. D. Couzens Hoy, 1986, σελ. 123-147, και F. Jameson, 1981. Επίσης, B. Smart, 1985, και K. Δοξιάδης, 1989). Μολονότι οι αναλύσεις του Foucault διαφοροποιούνται σημαντικά από την «ερμηνευτική προβληματική», υπάρχουν κοινά σημεία τα οποία μπορεί ενδεχομένως να οδηγήσουν σε γόνιμες συνθέσεις. Σύμφωνα με τον Foucault, «εάν η ερμηνευτική είναι η αργή έκθεση-ανακάλυψη του νοήματος που κρύβεται σε μια αρχική βάση, τότε μόνο η μεταφυσική μπορεί να ερμηνεύσει την εξέλιξη της ανθρωπότητας. Εάν όμως η ερμηνεία είναι η βίαιη ή λαθραία κατανόηση-ιδιοποίηση ενός συστήματος κανόνων, που αυτό καθ' εαυτό δεν έχει ένα απώτερο ουσιαστικό νόημα, τότε η εξέλιξη της ανθρωπότητας είναι μια σειρά από ερμηνείες. (Βλ. M. Foucault, 1977, σελ. 151).

Το κοινό σημείο των αναλύσεων που αποτέλεσαν την αφετηρία του παρόντος άρθρου βρίσκεται στη συμφωνία τους ότι η θεώρηση της γνώσης ως αναπαράστασης μιας αντικειμενικής πραγματικότητας και οι επακόλουθες αντιλήψεις του θετικισμού για την αλήθεια, τον ορθολογισμό και τη μέθοδο στις κοινωνικές επιστήμες είναι θεμελιακά λανθασμένες. Επιπλέον, συμφωνούν πως η κοινωνική και πολιτική ζωή είναι σε σημαντικό βαθμό μια ερμηνεία των δυνατοτήτων που προκύπτουν από την αλληλεπίδραση μεταξύ του Εγώ, του Συλλογικού και του Άλλου (του διαφορετικού) και των σχέσεων που διαμορφώνονται μεταξύ αυτών των τριών διαστάσεων της ανθρώπινης ύπαρξης. Τέλος, συμφωνούν στη σημασία που έχει η γλώσσα, ο Λόγος, και γενικότερα το συμβολικό επίπεδο, για τη μελέτη και κατανόηση του πολιτικού φαινομένου. Η κοινωνική και πολιτική ζωή είναι πολύ πιο σύνθετη και πολύπλευρη από την εικόνα που παρουσιάζει η θετικιστική μεθοδολογία. Οι άνθρωποι κινούνται μέσα στη γλώσσα, η οποία όχι μόνο ενσωματώνει ιδεολογικές θέσεις και προκαταλήψεις αλλά αποτελεί και ένα ιδιαίτερο πεδίο ιδεολογικής αντιπαράθεσης και πάλης. Όπως τόνισε και ο Wittgenstein —οι μελέτες του άνοιξαν νέους ορίζοντες για την ανάλυση του ρόλου της γλώσσας στα κοινωνικά και πολιτικά φαινόμενα—, «το νόημα της λέξης βρίσκεται στη χρήση της στη γλώσσα». Μια έρευνα που δεν λαμβάνει υπόψη τη γλώσσα και τη σχέση της με την ιδεολογία και την επακόλουθη συγκρότηση διαφορετικών Λόγων μπορεί να οδηγήσει σε ελλιπή, μονοδιάστατη και ίσως παραπλανητική αναπαράσταση της πραγματικότητας που αναλύει.

Οι προσεγγίσεις που αναπτύχθηκαν στο άρθρο αυτό δεν είναι ούτε πρωτότυπες ούτε καινούργιες στο χώρο της πολιτικής και κοινωνικής θεωρίας. Η κριτική που έχει ασκηθεί στις θετικιστικές μεθόδους είναι γνωστή και βέβαια δεν προέρχεται μόνο από το χώρο της ερμηνευτικής παράδοσης. Το παράδοξο όμως είναι ότι στην Ελλάδα οι απόψεις και προσεγγίσεις που παρουσιάστηκαν παραπάνω δεν έχουν αποτελέσει αντικείμενο ιδιαίτερων συζητήσεων και προβληματισμού. Αντίθετα, ο θετικισμός κυριαρχεί στο χώρο της πολιτικής έρευνας, με αποτέλεσμα πρόσφατες έρευνες να στηρίζονται σε σημαντικό βαθμό σε θεωρητικά σχήματα της δεκαετίας του '60. Έτσι είναι εμφανής σήμερα η ανάγκη να επαναφέρουμε στο προσκήνιο προσεγγίσεις που προσφέρουν μια διαφορετική προβληματική στο χώρο της πολιτικής ανάλυσης, με την ελπίδα ότι μπορούν να οδηγήσουν σε γόνιμες συνθέσεις. Είναι προφανές ότι η «ερμηνευτική» δεν αποτελεί τη μοναδική απάντηση στη θετικιστική μεθοδολογία. Είναι επίσης βέβαιο ότι υπάρχουν διαφοροποιήσεις, διαφορίες και προβλήματα στο χώρο των προσεγγίσεων που παρουσιάστηκαν σ' αυτό το άρθρο. Η έμφαση όμως που αποδίδουν στο ρόλο και τη σημασία της γλώσσας και του Λόγου μπορεί να αποτελέσει τη βάση για συζήτηση και σοβαρό προβληματισμό πάνω στη σύγχρονη πολιτική ανάλυση και τη μεθοδολογία της.

Πρέπει, τέλος, να σημειωθεί ότι η επιχειρηματολογία που αναπτύχθηκε παραπάνω με κανέναν τρόπο δεν καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η εμπειρική έρευνα είναι άχρηστη και ότι θα πρέπει να εξοριστεί από το χώρο των κοινωνικών επιστημών. Αντίθετα είναι απαραίτητη διότι

προσφέρει μια πρώτη ύλη για μελέτη και προβληματισμό. Η πολιτική ανάλυση όμως θα πρέπει να αποδεχθεί όχι μόνο το γεγονός ότι τα εμπειρικά στοιχεία υπόκεινται σε διαφορετικές ερμηνείες, αλλά πρώτον ότι τα ίδια τα εμπειρικά στοιχεία είναι αποτέλεσμα ερμηνείας και δεύτερον ότι μπορεί να υπάρχουν θέματα για τα οποία μόνη η εμπειρική καταγραφή υποκειμενικών στάσεων και απόψεων ελάχιστα πλουτίζει τη γνώση μας γι' αυτά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bennet T., "Media, Reality, Signification", στο M. Gurevitch (επιμ.), *Culture, Society and the Media*, Methuen, 1982.
- Barthes R., *Ο βαθμός μηδέν της Γραφής*, Ε.70, Αθήνα, 1971.
- , *Μυθολογίες*, Κέδρος, Αθήνα 1979.
- Connolly W., *Appearance and Reality in Politics*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη, 1982.
- , *Politics and Ambiguity*, The University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1987.
- , *Political Theory and Modernity*, Blackwell 1988.
- Chilcote R., *Theory of Comparative Politics*, Westview Press, 1981.
- Γέμτος Π., *Μεθοδολογία των Κοινωνικών Επιστημών*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1987.
- Δημητράκος Δ., *Ενώτια στο ρεύμα. Ιδεολογία και πολιτική στη μεταδικτατορική Ελλάδα*, Παπαζήσης, Αθήνα 1988.
- Δοξιάδης Κ., «Foucault, Ιδεολογία, Επικοινωνία», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 71, 1989.
- Κραφτ Β., *Ο κύκλος της Βιέννης*, Γνώση, Αθήνα, 1986.
- Λιποβάτς Θ., *Η απάρνηση του πολιτικού*, Οδυσσεάς, Αθήνα, 1988.
- Foucault M., *Power/Knowledge*, The Harvester Presse, Sussex, 1980.
- , "The Order of Discourse", στο M. Shapiro (επιμ.), *Language and Politics*, Blackwell, Οξφόρδη 1984.
- , *Οι λέξεις και τα πράγματα*, Γνώση, Αθήνα 1986.
- , *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews*, επιμ. D. Boushard, Blackwell, Οξφόρδη, 1977.
- Dews P., *Logics of Disintegration*, verso, Λονδίνο, 1987.
- Gibbons M. (επιμ.), *Interpreting Politics*, Blackwell, Οξφόρδη 1987.
- Eco U., *A Theory of Semiotics*, Indiana University Press, 1976.
- Hall S., «Η επανανακάλυψη της ιδεολογίας», στο Μ. Κομνηνού, Χ. Λυριντζής (επιμ.), *Κοινωνία, Εξουσία και μέσα μαζικής επικοινωνίας*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1988.
- Hoy Couzens D., *Foucault, A Critical Reader*, Blackwell, Οξφόρδη, 1986.
- Jameson F., *The Political Unconscious*, Ithaca, Νέα Υόρκη, 1981.
- Thompson J., *Critical Hermeneutics*, Cambridge University Press, 1981.
- Taylor C., *Language and Human Nature*, Philosophical Papers 1. Cambridge University Press, 1985.
- , *Philosophy and the Human Sciences*, Philosophical Papers 2. Cambridge University Press, 1986.
- Mueller-Vollmer K., *The Hermeneutics Reader*, Blackwell, Οξφόρδη, 1986.
- Pecheux M., *Language, Semantics and Ideology*, MacMillan, Λονδίνο, 1982.
- Shapiro M., *Language and Politics*, Blackwell, Λονδίνο 1984.
- Smart B., *Foucault, Marxism and Critique*, Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο, 1985.
- Volosinov V.N., *Marxism and the Philosophy of Language*, Harvard University Press, 1986.
- Wittgenstein L., *Philosophical Investigations*, Blackwell, Οξφόρδη, 1968.